

УДК 2-9.291.11+37.014.522(477)

Кришмарел В. Ю.,

лабораторія суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна

РЕЛІГІЙНА ЕТИКА ЧИ РЕЛІГІЙНА ОСВІТА? ТОЧКИ ДОТИКУ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ

У статті розглянуто основні проблеми впровадження курсів морально-духовного спрямування в загальноосвітніх державних закладах країн Європи в аспекті методологічних питань, що виникають як при введенні, так і в процесі реалізації.

Ключові слова: *релігійна освіта, курси морально-духовного спрямування, методологія, методика.*

Кришмарел В.Ю. Религиозная этика или религиозное воспитание? Точки соприкосновения и методологические проблемы внедрения

В статье рассмотрены основные проблемы внедрения курсов морально-духовной направленности в государственных общеобразовательных учреждениях стран Европы в аспекте методологических вопросов, которые возникают как при внедрении, так и в процессе реализации.

Ключевые слова: *религиозное образование, курсы морально-духовной направленности, методология, методика.*

Krishmarel V.Yu. Religious Ethics or Religious Education? Points of Contiguity and Methodological Problems of Introduction

The article is about the overview of main problems of the implementation of the courses of spiritual and moral education in state European secondary schools in the aspect of methodological questions of leading in the education process and in realization.

Key words: *religious education, spiritual and moral education, methodology method.*

Не дивлячись на введення вже майже 10 років тому в шкільну програму державних загальноосвітніх закладів України предметів морально-духовного спрямування, питання щодо їх доцільності,

обсягу, змісту та методології й досі залишаються однією з найбільш дискутованих у сфері гуманітарної освіти. Виходячи з сучасних реалій, можна говорити про те, що справжнього вибору серед цих курсів практично не існує. На сьогодні є кілька курсів, що пропонують християнський підхід, курс “етика”, статус якого повсякчас змінюється – від загальноосвітньої дисципліни до предмету за вибором, і лише одна програма “Різноманіття релігій та культур” Є. Більченко, що пропонує академічну методологію у висвітленні релігієзнавчих та культурологічних питань, проте без достатнього методологічного забезпечення.

Саме тому варто звернути увагу на досвід впровадження та ефективності курсів морально-духовного спрямування та на особливе місце серед них релігійної освіти. Для порівняння можна обирати різні країни, проте найбільш адекватним та практичним є при цьому врахування загальної економіко-соціальної ситуації та історичних реалій, у яких формуються та функціонують такі курси, адже навіть лише в Європі, не кажучи про цілий світ, є суттєві відмінності у стані та тенденціях розвитку релігійної освіти в різних країнах та регіонах. Подекуди релігія є чинником національної самоідентифікації (Італія, Греція, Данія) (детальніше див. 11). В деяких країнах (Бельгія, Іспанія, Туреччина) спостерігається протистояння між академічною та теологічною методологією у викладанні ціннісно-орієнтованих предметів. Прикладом іншої групи держав, де релігія відділена від державної освіти, є Франція (детальніше див. 7). Тому найбільш показовими є дослідження, пов’язані з ситуацією з цієї проблематики на Балканах, у Центральній-Східній Європі, пост-комуністичних поліконфесійних країнах.

Перш за все необхідно визначитися з термінологією. Адже, наприклад, поняття “предмети морально-духовного спрямування” – не загальновизнаний у міжнародній практиці термін. У даному випадку мова йде про предмети, які забезпечують освіту учнів у сфері етики та релігії, спрямовану не лише на отримання знань, але й на випрацювання компетентностей та навичок. “Релігійна освіта” ж, за визначенням відомого фахівця у цій сфері Ф. Купріянова, – проміжний стан між духовною та світською освітою, що передбачає систему виховання на основі релігійних цінностей теоретичних основ віровчення паралельно з загальноосвітнім компонентом; така освіта передбачає орієнтацію на виховання “воцерковлених мирян” (детальніше див. 3). Таким чином, мова йде про

теоцентричний (точніше та чесніше – конфесійний) підхід до світу та конкретних знань про нього. Проте в українському контексті загальної середньої освіти мова переважно йде про християнську етику (або синонімічні предмети). Хоча, наприклад, відомий дослідник Д. Джарвіс пропонує розмежовувати терміни в межах “релігійної освіти”. Зокрема, він виділяє “наставляння” (катехізація за своєю суттю), “релігієзнавство”, “етичне виховання” (порівняльний огляд етичних норм) (див. 2).

Таким чином, узагальнюючи класифікації різних дослідників, можна говорити про те, що існує два типи релігійної освіти: а) конфесійна, б) неконфесійна. Кожна з них має свої підтипи: в межах конфесійної освіти – це наставляння або історія (етика) конфесії, в межах неконфесійної – етичне виховання, або ж релігієзнавство. Як видно з узагальненої схеми, зміст (інформаційна складова) цих предметів буде більш-менш ідентичним (здебільшого значна увага приділяється домінуючій релігійній течії в неконфесійному викладі та ознайомленням із іншими традиціями побіжно, що стосується й теоцентричного типу з похибкою на основну релігійну течію). Основна відмінність – у ціннісно-виховній складовій таких предметів та у навчальних пріоритетах.

В українському сьогоденні світську методологію впроваджено у курсі “Етика”, проте обсяг та увага тут до релігійного компоненту практично не регламентується, все залежить від конкретних робочих програм та методологічного забезпечення (підручників, робочих зошитів тощо). Й тут постає питання про так звану “гуманістичну методологію” – секуляризований підхід до етичних питань та релігійних норм. Саме це й провокує основний конфлікт, адже деякі аспекти загальноосвітніх шкільних курсів суперечать релігійним етичним цінностям (детальніше див. 12).

Якщо ж ми повернемося саме до виховного компонента, то у більш складному становищі виявиться, як не дивно, світська методологія. Це пов’язано зі складністю пояснення та обґрунтування необхідності дотримання етичних норм без звернення до ідеї раю та пекла. Проте проблема є суттєво складнішою – чи має християнська етика виключний пріоритет на виховання цінностей? Або навіть більш широке питання – чи виховання цінностей має ставати прерогативою одного курсу, статус та авторитетність якого для учнів залишають багато сумнівів, чи все ж має бути запропоновано методологічно та методично інший підхід.

Важливу інформацію для міркувань з цього приводу дає аналіз апробації курсу ОРКСЕ в 2009 – 2011 р. р., що проводився в школах поліконфесійного та мультикультурного населення РФ. Цей курс передбачав можливість вибору одного з шести модулів: основи світської етики (42%), основи світових релігійних культур (18%), основи ісламської культури (9%), основи буддійської культури (1%), основи православної культури (30%), основи іудейської культури (0%, 82 людини) (детальніше див. 1). Ця статистика дає надзвичайно важливу інформацію та дозволяє зробити висновки не про те, що буддистів або іудеїв в РФ мало, або що вони не знають власної культурної традиції та цінностей. Скоріше це вказує на те, що позашкільна релігійна освіта в цих релігійних течіях працює значно ефективніше, і не є необхідною в державних закладах освіти. До того ж, питання державного фінансування (фактично – підтримки) певних релігійних течій або конфесій явно суперечать конституційним засадам світської держави. Це дуже важливий момент, адже “...завдання школи, освіти – познайомити дітей як із різноманітням сьогоdnішнього духовного світу, так і з вічними цінностями, а вони вже самі будуть обирати світоглядні позиції. У сучасних демократіях, до яких ми так прагнемо, головні цінності, що поширюються в суспільстві, – це толерантність і плюралізм, довіра, взаємоповага, поміркованість і виваженість, які гарантуються законами, а з іншого – автономія особистості, самостійність, вільний вибір, відповідальність, уміння брати на себе рішення щодо власної долі, своїх вірувань і бажань, суб’єктивізація віри. Якщо ж ми вважаємо особистість головною в навчально-виховному процесі з її внутрішнім світом, потребами, поглядами, то не треба лізти до неї в душу зі своїми релігійними приписами” [6]. Наведена цитата видатної педагога акумулює наріжні камені сучасного методологічного базису підручникотворення для курсів духовно-морального спрямування.

Іншою безсумнівною проблемою постає реальна можливість вибору. Зрозуміло, що повноцінно забезпечити рівні умови для навчання 3-5 дітей та 20-30 – дуже складно не лише фінансово, а й методологічно. До того ж, постає проблема вчителів – часто вчителі молодших класів не володіють у достатньому обсязі базовими інформаційними знаннями, а вчителі середньої школи не можуть їх замінити, бо методика навчання суттєво відрізняється (див. 9). Проте є й інша проблема – чому треба робити вибір між академіч-

ним та теологічним підходом у межах державних закладів освіти?

Проте, окрім питання про світоглядні основи впровадження, постає також питання про доцільність та ефективність викладання курсів морально-духовного спрямування в державних загальноосвітніх закладах, а саме: у яких саме класах та в якій формі й обсязі це має відбуватися. На сьогодні немає повномасштабних досліджень цього питання. Соціологічні опитування, що могли б допомогти висвітлити наслідки впровадження таких предметів, практично не проводяться. Хоча вкрай вагомою була б інформація про дієвість або її відсутність, якщо проаналізувати ситуацію за останні 10 років, коли курси морально-духовного спрямування вводяться як предмети за вибором, або ж коли релігійна освіта стала обов'язковою в навчальному процесі (наприклад, у Польщі). На сьогодні ж у більшості країн окресленого нами регіону ці питання не є остаточно вирішеними – або пропонуються деякі предмети за вибором (наприклад, “Світові релігії” у Болгарії для учнів 12 класу), або ж формуються альтернативні предмети, які мають відповідати запитам суспільства в цілому, проте викликають багато суперечностей (мова йде про зміни до курсу ОРКСЕ в РФ, який стає загальнообов'язковим предметом для учнів 4 класів із наступного навчального року).

Позиція як представників релігійних течій, так і світських науковців виглядає цілком аргументованою та логічною, що особливо ускладнює вибір батьків. Фактично цей сегмент освіти та виховання обирається залежно саме від позиції батьків. І тут у цілому можливі чотири варіанти позиціонування:

– моральних цінностей занадто мало в сучасному суспільстві, релігія дає можливість людині долучитися до сфери сакрального, тому теоцентрична релігійна етика в школі має компенсувати світськість інших предметів;

– релігія – це пережиток минулого, виховання має базуватися на сучасних цінностях секулярного світу;

– знати лише одну культуру в сучасному глобалізованому світі – це неприпустимо, проте інформація має подаватися на толерантних наукових засадах;

– для розвитку, адаптації та конкурентоспроможності людини в сучасному світі не потрібні курси морально-духовного спрямування, більш доцільно ці години витратити на навчання практично спрямованих предметів (інформатики, другої іноземної мови тощо).

Питання про доцільність поглиблення інформаційно-виховного компоненту, що базується на релігійній сфері, в цілому не викликає суперечностей. Основна проблема – що саме, з якої точки зору та з якою метою має бути включено (або вже впроваджено) в навчальну систему. Тобто найбільш суперечливими є питання методики та методології. Хоча виникають питання також про співвідношення так званих “релігійних цінностей” та “загальнолюдських, або ж гуманістичних цінностей”. При цьому найбільша проблема в тому, що ані усталеного розуміння першого, ані другого – немає. На практиці ж більшість неузгоджень – у сфері статевого виховання, питань свободи та необхідності, але основне (хоча часто воно не артикулюється, проте завжди постає базовим) – про джерело та можливості пізнання істини.

Що ж стосується методики, то в основному курси морально-духовного спрямування мають базуватися на інноваційних методах навчання, творчих завданнях та особистісному підході. Проте з огляду на специфіку предмету доцільним є використання, наприклад, підходу “філософії для дітей” М. Ліпмана. Але, як засвідчив досвід спілкування з учителями, вони в більшості випадків не готові використовувати це, а інтерактивність зводиться здебільшого до творчих завдань та конкурсів. Проте така ситуація призводить до значних методологічних проблем – адже учням не надається пояснення, як саме етичні норми змінюють світогляд людини, тобто “...втрачається можлива гуманістична перспектива розгляду християнської етики як складової людського світогляду” [8]. Іншою суттєвою проблемою є питання оцінювання – як вчитель може виміряти, чи стала моральна настанова ціннісним орієнтиром, чи залишилася лише інформаційним знанням? І набуття яких якостей має бути оцінено у скільки балів? Взагалі – чи може вчитель це оцінювати? Відповідно, для державних загальноосвітніх закладів більш прийнятною є академічна методологія, що відповідає основним рекомендаціям Інституту відкритого суспільства Південно-Східної Європи “Релігія та шкільне навчання у відкритому суспільстві” (2004) – позаконфесійності, толерантності, незаангажованості. Надзвичайно продуктивною є методологія, запропонована для навчання гуманістичній етиці у державних школах Нідерландів, де включення релігійної освіти у шкільні програми відбулося ще в 1969-1970 роках, та до сьогодні вдосконалюються шляхи впровадження та научання етичним принципам. В основу

покладено принцип “впізнання, дослідження, вибір, оцінювання”, що дозволяє закласти структуру курсу, але планувати тематичні уроки відповідно до дитячого сприйняття оточуючого середовища у всьому багатоманітті відчуттів та почуттів (див. 10).

Таким чином, проаналізувавши ситуацію в країнах Європи, що у сфері впровадження релігійної освіти є близькими до України сьогодення, приходимо до висновку, що “...нейтральне навчання знанням про релігію, тобто неконфесійна модель релігійної освіти виступає як ефективний інструмент для досягнення найбільшого прогресу в повазі та розумінні релігійного плюралізму та явно набирає обертів у останнє десятиліття” [4].

Висновки. Введення знань про релігії (в т. ч. етичний компонент) є загальною тенденцією сучасних загальноосвітніх державних закладів Європи. Основні суперечності – у методологічному підході – теологічному або академічному. Світськість або релігійність предмету визначається метою, а не змістом освіти. Впровадження курсів морально-духовного спрямування пов’язане як із проблемою забезпечення альтернативності, так і з методичним забезпеченням та інформаційним супроводом. Найбільш дієвими при навчанні етичним нормам та цінностям виявляють інноваційні методи, проте вони важко вкладаються у формальну систему оцінювання. Законодавче регулювання релігійної освіти суттєво відрізняється в різних країнах Європи, тому позитивний досвід впровадження не може бути перенесений на реалії України беззастережно. Необхідність впровадження морально-етичної конфесійної освіти викликає суттєво більше заперечень або суперечностей у суспільстві, ніж академічний виклад знань про релігії, їх розвиток та ціннісний потенціал.

Список використаної літератури та джерел:

1. Анализ апробации курса ОРКСЭ в 2009-2011. – М., 2011. – 120 с.
2. Джарвис Д. Религия и религиоведение в государственных средних школах: современные подходы / Д.Джарвис // Журнал РЛ-инфо. Ру. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mhs548.ru/2/10/page6.php>.
3. Куприянов Ф.А. Религиозное образование в современной России. Проблемы государственного контроля за обеспечением свободы совести в сфере образования / Ф.А. Куприянов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kupriyanov.org/rus/sales_department/page106.html.
4. Мирошникова Е. А. Религиозное образование как социально-

политический фактор: Доклад, прочитанный на Международной научно-практической конференции “Религия как социальный институт”, Москва, Узкое, 6 сентября 2011 / Е.А. Мирошникова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// www. religiopolis. org/ documents/ 3297-emmiroshnikova-religioznoe-obrazovanie-kak-sotsialno-politicheskij-faktor-moskva-uzkoe-sentjabr-2011.html](http://www.religiopolis.org/documents/3297-emmiroshnikova-religioznoe-obrazovanie-kak-sotsialno-politicheskij-faktor-moskva-uzkoe-sentjabr-2011.html).

5. Про викладання історії у ХХІ столітті в Європі: Рекомендація Rec (2001) 15. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www. soe. kiev. ua/ docs/ km/ r% 282001% 2915. htm](http://www.soe.kiev.ua/docs/km/r%282001%2915.htm).

6. Сухомлинська О. Про “Християнську етику” без ілюзій. Держава, суспільство, освіта повинні визначитися: чого вони хочуть, запроваджуючи такі курси / О. Сухомлинська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www. day. kiev. ua/ 182365/](http://www.day.kiev.ua/182365/).

7. Хэдли С. Религиозное образование в европейских государственных школах: Доклад, прочитанный на конференции “Религиозный фактор в жизни современного общества”, состоявшейся в рамках XV Рождественских чтений / С. Хэдли. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// www. pravoslavie. ru/ jurnal/ 1214. htm](http://www.pravoslavie.ru/jurnal/1214.htm).

8. Чорноморець Ю. Викладання “Основ християнської культури” в світських вузах: новий методологічний підхід. / Ю Чорноморець. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// religions. unian. net/ ukr/ detail/ 2519](http://religions.unian.net/ukr/detail/2519).

9. Школы не готовы к религии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// www. gazeta. ru/ social/ 2011/ 11/ 08/ 3826654..shtml](http://www.gazeta.ru/social/2011/11/08/3826654.shtml).

10. Humanist ethical and worldview education. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www. hvo. nl/ HVO/ international/ education/](http://www.hvo.nl/HVO/international/education/).

11. MacNeill D. Religious Education and National Identity // D. MacNeill. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// scs. sagepub. com/ content/ 47/ 3/ 343](http://scs.sagepub.com/content/47/3/343).

12. Robinson B. A. Secularism in the schools. Ethics without a God. Is Humanism a religion? / B. A. Robinson. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www. religioustolerance. org/ humanism2. htm](http://www.religioustolerance.org/humanism2.htm).